

DOI <http://dx.doi.org/10.18524/2312-6809.2018.26.129471>

УДК 821.161.2–31.09 «1901/1950»

СИСТЕМА ПЕРСОНАЖІВ КНЯЖОЇ ДОБИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Тетяна Кара, канд. філол. наук

*Міжнародний гуманітарний університет
tatiana_kara@mail.ru*

У статті проаналізовані художні засоби і прийоми, які використані вітчизняними повістярами першої половини ХХ століття для створення образів головних персонажів, як історичних, так і вигаданих. Зроблено акцент на тому, що княжа епоха знайшла художнє відображення в означений період лише у творчості літераторів Західної України. Більшість аналізованих повістей присвячено подіям і постатям Х століття. Матеріалом дослідження стали твори В. Бірчака, К. Груневичевої, Б. Лепкого, Ю. Опільського, І Филипчика тощо. Окремо наголошено на особливостях авторського бачення у творенні характерів історичних осіб.

Ключові слова: *поетика образотворення, історична повість, історичні особи, вигадані персонажі.*

Княжа доба репрезентована в українських повістях першої половини ХХ століття образами типових її представників — князів, бояр, дружинників, ремісників, смердів. Це образи як історичних осіб, так і вимислених персонажів. Кількісно переважають персонажі, витворені зі значним вмістом вимислу, але ключову роль у розвитку сюжетів більшості повістей відіграють, за нашими спостереженнями, образи, прототипами яких є реальні історичні особи, з діяльністю яких пов'язані важливі етапи вітчизняної історії: назвемо передовсім образи княгині Ольги, князів Святослава, Володимира, Романа Мстиславича, Данила Галицького.

В українській прозі першотворцем образу княгині Ольги постав Б. Лепкий — автор повісті «Вадим». У цьому творі Ольга показана в той період її життя, коли вона вже передала владу своєму сину Святославу. Змальовуючи образ княгині, Б. Лепкий художньо інтерпретував літописні оповіді «Повісті минулих літ», зокрема оповідь про помсту Ольги за смерть свого чоловіка князя Ігоря: «Покорила Искоростень. Помстила мужову смерть жажливу. Яка смерть, така і помста була, безсердечна. Князь Мал женитися з нею хотів. А невже ж хто тоді не женився би був з нею? Кращої жінки не було, і мудрішої ні.

Дешевою ціною гадав Мал відвернути лихо від своєї держави!.. Не пішла. Піднесла йому гарбуз, а город димом пустила. Ще й тепер як збудиться іноді серед ночі, то ввижається океан пожежі і чуваються людські голосіння...» [7, с. 548–549].

Увійшовши в пору підведення підсумків свого життя, княгиня Ольга, як показав Б. Лепкий, далеко не всьому із того, що вона вчинила, знаходить пояснення і виправдання. Зокрема ту ж таки помсту дrevлянам вона розцінює як «великогрішне» і «немудре діло» [7, с. 549], оскільки «душ людських погубила много і много всякого добра змарнувала. За що?.. За те, що дrevляни за свою правду стояли проти Ігоря, який на них неправдою ішов» [7, с. 549]. Усвідомлюючи це, княгиня все ж «мусіла помститися, мусіла, бо так звичай велів, бо що сказала би дружина, коли б княгиня смерть князя не помстила?» [7, с. 549].

Створюючи образ першої і єдиної в історії Київської Русі жінки-правительки, Б. Лепкий наголосив на тому, що чимало її вчинків були зумовлені тягарем влади, який вона взяла на свої плечі після смерті князя Ігоря. Останні роки життя Ольги, у трактуванні автора повісті «Вадим», — це час спокути княгині, коли вона щиро молилася «за спасення душі свого покійного мужа, за мучеників іскоростенських, за послів дrevлянського князя Мала...» [7, с. 549]. На цьому і зроблено акцент у повісті Б. Лепкого, княгиня Ольга, передавши владу сину Святославу, не перестала перейматися державними справами. У цілій низці епізодів твору йдеться про її прагнення вплинути на політику молодого князя, який намірився вирушати в черговий похід. «На кого ж ти свою державу лишаєш?» [7, с. 635] — запитує вона Святослава, оскільки переконана в тому, що князь мусить передовсім облаштувати рідну землю, а не завойовувати чужу.

Коли ж Ользі не вдалося відвернути сина від його наміру, вона все робить для того, аби зберегти лад у державі, а в час нападу печенігів очолює оборону Києва. Місто не здалося, але сили його захисників вичерпувалися. Кінчилися припаси — і не лише в будинках простого люду, а і в князівському теремі.

Варто процитувати епізод повісті, який не тільки засвідчує складність становища в обложеному місті, а й промовисто характеризує княгиню: ««Княгиня Ольга нині не їла обіду,» — по городі пішло.

І зжахнувся город: «Княгиня Ольга голодна!»

Коли б було що, то з-під землі добули б, щоб накормити її. Так що ж! Люди лободу їли та корінці варили.

І тоді старий Влас пішов вночі і відкопав потайник під статуєю бога Перуна. В потайнику торішня пшениця лежала. Не багато, стільки, що в мішку на плечі собі завдав і приніс до двора.

Але княгиня лиш мірку прийняла (підкреслення наше. — Т. К.), решту казала розділити «між тих, що давно вже не бачили зерна».

Влас розділив, і люди благословили княгиню» [7, с. 668].

Створюючи образ княгині Ольги, Б. Лепкий використав літописні оповіді, матеріали зарубіжних хронік, студії вчених-істориків, але при цьому не вдався до текстової компіляції доступних йому документальних свідчень. У повісті «Вадим» вони постають трансформованими за допомогою домислу і вимислу в авторську мову, в монологи, діалоги і внутрішнє мовлення персонажів. Завдяки цьому образ княгині набув художньої виразності і переконливості, йому чужі одновимірність і плакатність. Показуючи велич діянь і помислів могутньої володарки, Б. Лепкий водночас показав і драматизм її життєвої долі, зумовлений не тільки трагічною смертю чоловіка, а й непорозумінням з сином Святославом, який, за словами одного з персонажів повісті, «рідної мами не слухав» [7, с. 661].

Наскрізною в повісті є молитва княгині, яка прийняла християнство і прагнула зробити його новою релігією Руської землі, за те, «щоб Господь врозумив її самотнього сина, щоб очам його сонце правдивої віри показав» [7, с. 549]. Ні в тому, ні в іншому Ользі не судилося знайти порозуміння із сином, і це наповнило останні роки її життя гіркими, болючими роздумами. А «найгірше, — додає автор, — що й здоровля не дописувало княгині. Тіло слабло...» [7, с. 657]. Таке глибоке прочитання загалом відомих документальних свідчень уможливило створення художньо яскравого і психологічно переконливого образу княгині Ольги.

Слід зазначити, що цей образ — не єдине творче досягнення українських повістярів першої половини ХХ століття. Засвідчують це і повісті Ю. Опільського, Б. Лепкого, К. Гриневичевої, В. Бірчака, І. Филипчака, у яких провідними персонажами є відомі діячі княжої доби: Святослав, Володимир, новгород-сіверський князь Ігор, Роман Мстиславич, княгиня Романова, князь Данило Галицький.

Творення образів історичних персонажів княжої доби має свою специфіку, яка зумовлюється, зокрема, незначною кількістю, а то й повною відсутністю портретів тих діячів, із якими пов'язана саме світанкова пора нашої державності. Отже, слід наголосити, що пові-

стярі нечасто використовують такий художній засіб, як портрет, однак, сказане стосується не всіх авторів. Винятком є Ю. Опільський, який, створюючи в повісті «Іду на вас» образ Святослава, приділив значну увагу зображенню зовнішності князя. В одному з початкових розділів повісті Святослав постав перед дружинником Мстиславом таким: «Князь був без шолома, а чорне волосся зв'язане було у чуб на вершку голови ремінним волоком. Чорні вуса одтіювали добряче лице з яними синіми очима та густими бровами. У лівому усі висів ковток із одним карбункулом та двома жемчугами, в прочім не різнився князь нічим від своїх вояків. Його середню зростом, але тугу, костисту стать укривав шкіряний одяг, прикрашений по берегах мережками, які вишила його любима жінка Малуша. Широкий черес зі застромленим ножом та келепом і кринкі чревії з бичачої шкіри, грубо окуті, доповняли стрій. В руках держав щітку, якою вичистив саме свого любимого коня. З усієї його статі так і било здоров'я, сила, охота до бою та любов до життя і світу» [12, с. 36].

Зображуючи Святослава, автор повісті «Іду на вас» застосував передовсім паспортний портрет, хоча є в цьому описі й штрихи живописного та абстрактного портретів. Таким чином описи утворюють зображальний план образу головного персонажа повісті.

Промовисті портретні деталі увиразнюють образ новгород-сіверського князя Ігоря — головного персонажа повісті Б. Лепкого «Каяла», яка є, за словами О. Мишанича, «вдалою спробою освоєння «Слова» сучасною прозою» [9, с. 46]. В повісті Б. Лепкого, окрім образу головного персонажа, творчим досягненням прозаїка є образ ймовірного автора «Слова про похід Ігорів». За версією Б. Лепкого, автором «Слова» був «співець Данило, рідний брат Ярославни, який прибув до Новгород-Сіверського із Галича і жив тут при княжому дворі. Він був учасником походу 1185 р., потрапив у половецьку неволю. Після втечі з неволі Данило повернувся до Новгород-Сіверського і склав знамениту пісню про Ігорів похід. З історичних джерел відомо, що брат Ярославни-Єфросинії Володимир Ярославич дійсно жив у Новгороді-Сіверському і, можливо, брав участь у поході. Саме тому йому нині і приписується авторство «Слова». Б. Лепкий інтуїтивно відчував, що автором «Слова» був вихідець із Галича, але не наважився назвати Володимира Ярославича, давши брату Ярославни друге ім'я — Данило» [9, с. 46]. Завдяки яскравим образам історичних персонажів повість Б. Лепкого «Каяла» стала «одним із кращих

художніх творів української прози на тему Ігорового походу 1185 р.» [9, с. 45].

Окрім образів історичних осіб, життя і діяльність яких зафіксовані документально, в повістях вітчизняних прозаїків першої половини ХХ століття представлена ціла галерея образів вимислених персонажів. Вони репрезентують різні верстви княжого суспільства на різних етапах його розвитку: це і ратаї, і ремісники, і дружинники, і волхви, і християнські священики. В одних повістях образи вимислених персонажів є ключовими, в інших — служать тлом для увиразнення історичних постатей.

Творення образів на основі вимислу характеризується розкутістю авторської уяви, яку не обмежують документальні свідчення. В них прослідковується використання найрізноманітніших художніх засобів (авторського мовлення, портрета, пейзажу, монологу, діалогу, полілогу, внутрішнього мовлення). Творчими досягненнями прозаїків є, зокрема, образи Мстислава («Іду на вас» Ю. Опільського), княжого гридня Олешича («Ідоли пануть» Ю. Опільського), дружинника Вадима з однойменної повісті Б. Лепкого. Характеризуючи образи вимислених персонажів у повістях Ю. Опільського, Р. Гром'як слушно зауважив, що з-поміж них «на весь зріст піднімався трудівник, до якого б племені він не належав, — єдиний патріот, що діяльно любить ту землю, на якій народився і яку він плакає» [3, с. 406]. Ця характеристика доречна і стосовно образів вимислених персонажів, створених іншими повістярами першої половини ХХ століття.

В повістях про княжу добу поряд з образами наших далеких предків є також і образи представників сусідніх племен і народів. Серед іномовних персонажів — печеніги, греки, болгари, половці, угорці, поляки. Як правило, ці персонажі — епізодичні, серед них є історичні особи (наприклад, польський та угорський королі) і вимислені дійові особи. Особливість творення образів таких персонажів ґрунтовно з'ясована Б. Денисюком на прикладі повістей І. Филипчика. «Тенденційна спрямованість творів І. Филипчика, — за спостереженням дослідника, — змушувала його скеровувати читацьку симпатію до «свого», показувати його переваги, більшу цінність у порівнянні з чужим...» [6, с. 10]. Звідси — чіткий поділ персонажів на позитивних (своїх) і негативних (чужих). Звідси також — очевидне і неприховане захоплення автора своїм. «Натомість чуже, — за словами Б. Денисюка, — завжди

виглядає непривабливо, у присвячених йому фрагментах твору автор найчастіше застосовує іронічний підхід і навіть часом відверто глузує з тієї чи іншої особливості чужинців. Толерантність І. Филипчика щодо представників інших націй зростає в міру того, наскільки географія, історія та політика віддаляють їх від України» [6, с. 11]. Такі ж авторські стратегії у творенні образів чужинців притаманні й іншим повістям про княжу добу.

Таким чином, у повістях про княжу добу кількісно переважають персонажі, витворені авторською уявою, однак при цьому ключову роль у розвитку сюжетів більшості повістей відіграють образи реальних історичних осіб, із діяльністю яких пов'язані важливі етапи вітчизняної історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бірчак В. Володар Ростиславович / Володимир Бірчак // Скрипторій історичної прози. — Львів, 1997. — Т. 5. — С. 121–245.
2. Бірчак В. Проти закону / Володимир Бірчак. — Вінніпег, 1953. — 129 с.
3. Гром'як Р. Історична проза Юліана Опільського / Роман Гром'як // Опільський Ю. Золотий лев / Юліан Опільський. — Київ : Дніпро, 1989. — С. 398–411.
4. Гриневичева К. Шестикрилець : [повість] / Катря Гриневичева // Гриневичева К. Шестикрилець. Шоломи в сонці. — Київ : Дніпро, 1990. — С. 3–184.
5. Гриневичева К. Шоломи в сонці : [повість] / Катря Гриневичева // Гриневичева К. Шестикрилець. Шоломи в сонці. — Київ : Дніпро, 1990. — С. 185–341.
6. Денисюк Б. Історична проза І. Филипчика: проблематика і поетика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10. 01. 01 «українська література» / Богдан Денисюк. — Київ, 2006. — 23 с.
7. Лепкий Б. Вадим / Богдан Лепкий // Лепкий Б. Твори в 2 т. — Київ : Дніпро, 1992. — Т. 2. — С. 544–683.
8. Лепкий Б. Каяла / Богдан Лепкий // Літопис Червоної калини. — Львів, 1997. — Т. IV. — С. 5–46.
9. Мишанич О. Давнє українське письменство в науковій та художній спадщині Богдана Лепкого / Олекса Мишанич // Високе небо Богдана Лепкого. — Бережани; Тернопіль : Джура, 2001. — С. 41–50.
10. Опільський Ю. Золотий лев / Юліан Опільський // Опільський Ю. Золотий лев. — Київ : Дніпро, 1989. — С. 354–398.
11. Опільський Ю. Ідоли падають / Юліан Опільський // Опільський Ю. Золотий лев. — Київ : Дніпро, 1989. — С. 147–352.

12. Опільський Ю. Іду на вас / Юліан Опільський // Опільський Ю. Іду на вас. — Київ : Укр. центр духовної культури, 1993. — С. 3–142.
13. Филипчак І. Дмитро Детько / Іван Филипчак // Скрипторій історичної прози. — Львів, 1998. — Т. IX — С. 5–71.
14. Филипчак І. За Сян! / Іван Филипчак. — Нью-Йорк : Фондація дослідження Лемківщини, 1982. — 110 с.
15. Филипчак І. Княгиня Романова / Іван Филипчак. — Львів : Червона калина, 1990. — 344 с.

СИСТЕМА ПЕРСОНАЖЕЙ КНЯЖЕСКОЙ ПОРЫ В УКРАИНСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПОВЕСТИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Татьяна Кара, канд. филол. наук

Международный гуманитарный университет

В статье проанализированы методы и приемы, использованные отечественными авторами в жанре повести первой половины XX века для художественного воплощения образов главных персонажей, как исторических, так и вымышленных. Сделан акцент на том, что княжеская эпоха нашла художественное отражение в указанный период только в творчестве литераторов Западной Украины. Наибольшее количество анализируемых повестей посвящено событиям и личностям X века. Материалом исследования стали произведения В. Бирчака, К. Гриневичевой, Б. Лепкого, Ю. Опільського, І. Филипчак и т.п. акцентировано внимание на особенностях авторского видения в создании характеров исторических лиц.

Ключевые слова: поэтика создания образов, историческая повесть, исторические лица, вымышленные персонажи.

THE SYSTEM OF FORMERS OF THE KNOWLEDGE OF THE UKRAINIAN HISTORICAL CONDITION OF THE FIRST HALF OF THE XXth CENTURY

Tetiana Kara, Candidate of Philology

Odesa I. I. Mechnikow National University, Ukraine

Artistic approaches and methods, which are used by native story writers of the first half of the XXth century for artistic creation of the images of the main characters: historical and fictional as well are analyzed in the article. It focuses on the fact that the ducal epoch was creatively reflected in given period only in creative works by the writers of the West Ukraine. Most of the analyzed stories are dedicated to the events and personalities of the Xth century. The research is based on the creative works by V. Birchak, K. Grynevychyeva, B. Lepkiy, U. Opilskiy, I. Philipchak and others. The peculiarities of the author's mindset in creating the characters of historical figures are emphasized. Objective of this article is to treat poetics of creation of characters of historical figures and fictional characters.

Establishing orientation to description of full-fledged characters which is common for Ukrainian prose writers, and at the same time let us point out that the whole range of works of the period in question have stereotype characters not only in description of a Tartar, Turk but also a Greek, Czech, Bulgarian, Khazar that was caused by circumstances of creation of stories, on the one part, and search of domestic story writers that have just comprehended the historical facts in its entirety without sufficient source base. The story writer of this period used the whole arsenal of artistic devices available for a man of letters as a representative of the art of writing, for instance, poetical sketches that acquire psychological meaning; portrait; confessional monologues; disputational dialogues; «alien word» in the speech of a person etc.. Peculiarity of their use is determined by the individual manners of writing performed by every of the writers.

This research does not exhaust the entire variety of authors' conceptions of creation of characters of historical figures and fictional characters from historical stories of the indicated period, but only open the further perspectives for more deeper research.

Key words: character creating, poetics, historical story, historical figures.

REFERENCES

1. Birchak, V. (1997) Volodar Rostyslavovych [Potentate Rostyslavovych], Skryptorii istorychnoi prozy [Scriptorium of historical prose], Lviv, vol. 5, pp. 121–245.
2. Birchak, V. (1953) Proty Zakonu [Against the law], Vinnipeg, 129 p.
3. Hromiak, R. (1989) Istorychna proza Yuliana Opilskoho [Historical prose by Yulian Opilskiy], Opilskiy, Yu. Zoloty lev [Golden lion], Kyiv, pp. 398–411.
4. Hrynevycheva, K. (1990) Shestukrylets [Shestukrylets], Hrynevycheva, K. Shestukrylets. Sholomy v sontsi [Shestukrylets. Helmets in the sun], Kyiv, pp. 3–184.
5. Hrynevycheva, K. (1990) Sholomy v sontsi [Helmets in the sun], Hrynevycheva, K. Shestukrylets. Sholomy v sontsi [Shestukrylets. Helmets in the sun], Kyiv, pp. 185–341.
6. Denysiuk, B. (2006) Istorychna proza I. Philipchaka: problematyka i poetyka [Historical prose by I. Philipchak], Thesis abstract for Cand. Sn. (Philology), 10.01.01, Kyiv, 23 p.
7. Lepkyi, B. (1992) Vadym [Vadym], Lepkyi, B. Tvory [Writings], Kyiv, vol. 2, pp. 544–683.
8. Lepkyi, B. (1997) Kaiala [Kaiala], Litopys Chervonoi kalyny [Chronicle of the Red guelder rose], vol. 4, pp. 5–16.
9. Myshanych, O. (2001) Davnie ukrainske pusmenstvo v naukovi ta khudozhnii spadshchyni Bohdana Lepkoho [Ancient Ukrainian writind in scientific and creative heritage of Bogdan Lepkiy], Vysoke nebo Bohdana Lepkoho [High sky by Bogdan Lepkiy], Berezhany, Ternopil, pp. 41–50.
10. Opilskiy, Yu. (1989) Zoloty lev [Golden lion], Opilskiy, Yu. Zoloty lev, Kyiv, pp. 354–398.

11. Opilskiy, Yu. (1989) Idoly padut [Idols fall], Opilskiy, Yu. Zoloty lev [Golden lion], Kyiv, pp. 147–352.
12. Opilskiy, Yu. (1993) Idu na vas [I'm coming to you], Opilskiy, Yu. Idu na vas [I'm coming to you], Kyiv, pp. 3–142.
13. Philipchak, I. (1998) Dmutro Detko [Dmutro Detko], Skryptorii istorychnoi prozy [Scriptorium of historical prose], Lviv, vol. 9, pp. 5–71.
14. Philipchak, I. (1982) Za Sian! [For Sian!], New York, 110 p.
15. Philipchak, I. (1990) Kniahunia Romanova [Princess of Romanov], Lviv, 344 p.

Стаття надійшла до редакції 22 січня 2018 р.